16. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII: станом на 30 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text
17. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР : станом на 28 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#Text .
18. Про питання діяльності об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Вінницької області: Рішення Вінницької обласної ради 46 сесії 7 скликання №922 від 29.10.2020 р. *Вінницька обласна рада*. URL: https://vinrada.gov.ua/upload/files/7sklikannya/46Poza_Ses/992.pdf .
19. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років: Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII: станом на 30 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text
20. Радіостанція Р-159 (трофейна, російська). [Б. д.]. *Фонд ВП «Музей Мужніх» ВОКМ*. ТЗ-623.
21. Текст кураторської діалогічної екскурсії виставкою «УКРАЇНИ ЩИТ». *Науковий фонд Вінницького обласного краєзнавчого музею*. 2026. 16 с.
22. У Вінниці створюють «Музей Мужніх»: яким він буде. *Вінниця*: офіц. турист. сайт. URL: https://vinnytsia.city/u-vinnytsi-stvoryuyut-muzej-muzhnih-yakym-vin-bude/
23. Черевики з високими берцями Гранецької О. Л. [Б. д.]. *Фонд ВП «Музей Мужніх» ВОКМ*. ТЗ-21.
24. Шолом тактичний балістичний AHOLDTECH хакі (№ 5792022015745) Владислава Баліцького. [Б. д.]. *Фонд ВП «Музей Мужніх» ВОКМ*. ТЗ-1121.
25. Штани армійські, камуфльовані (піксель) Гранецької О. Л. [Б. д.]. *Фонд ВП «Музей Мужніх» ВОКМ*. ТЗ-31.
26. Щит Олександра Карпуся, м. Київ. 2014 р. *Фонд ВОКМ*. КВ-94772, ДК-2443.

Віктор Адамський

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ПОДІЛЛЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. *У повідомленні аналізується науковий доробок Центру дослідження історії освіти Поділля, який діє при Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії спільно з Відділенням загальної педагогіки та філософії освіти Національної академії наук України.*

Ключові слова: *дослідження, науково-документальне видання, війна, освіта, Українська революція 1917–1921 років, Поділля.*

Viktor Adamskyi

CENTER FOR THE STUDY OF THE HISTORY OF EDUCATION IN PODILLIA: THE STATE AND PROSPECTS OF RESEARCH IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. *This report analyzes the scholarly output of the Center for the Study of the History of Education in Podillia, which operates at the Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy in collaboration with the Division of General Pedagogy and Philosophy of Education of the National Academy of Sciences of Ukraine.*

Keywords: *research, scholarly-documentary publication, war, education, Ukrainian Revolution of 1917–1921, Podillia.*

Заснування у 2015 р. Центру дослідження історії освіти Поділля спільно з Відділенням загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України при Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії було зумовлено об'єктивною потребою та вимогою часу. Наукова структура ставила за мету реалізацію дослідницьких проєктів з найбільш важливих та актуальних проблем національного державотворення на рівні Подільського регіону. При цьому особлива увага надавалася становленню та розвитку освітнього сегмента знакової у вітчизняній історії доби Української революції 1917–1921 рр.

За роки російсько-української війни під егідою Центру було створено низку оригінальних науково-документальних та монографічних видань. Відтак мета пропонованого повідомлення полягає у проведенні лапідарного аналізу студій, які вийшли за останнє десятиріччя.

У 2015 р., готуючись до відзначення 100-річного ювілею з нагоди заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, ми опублікували спогади державних та громадсько-культурних діячів, які були особисто причетними до заснування та становлення вищої школи на Поділлі [1].

Збірник відкривається працею ректора навчального закладу І. І. Огієнка, який особисто доклав чимало зусиль, аби зафіксувати для нащадків важливі елементи адміністративно-організаційного та навчально-виховного порядку, які уможливили розуміння багатьох ключових моментів з життя науково-освітньої інституції.

До групи спогадів державно-політичних діячів, уміщених у збірнику, слід віднести доробки голови Подільського губерніального земства В. К. Приходька, голови Кам'янець-Подільського повітового земства О. М. Пащенко та представника від Національного Союзу на святі відкриття навчального закладу М. Ю. Шаповала.

Найбільша за обсягом частка спогадів, вміщених у збірнику, належить представникам професорсько-викладацької корпорації Кам'янець-Подільського державного українського університету. Читач має змогу ознайомитися із матеріалами декана богословського факультету В. О. Біднова, декана історико-філологічного структурного підрозділу Л. Т. Білецького, приват-доцентів Д. І. Дорошенка, В. О. Гериновича, Ю. Й. Сіцінського, який також був настоятелем університетської церкви, лектора С. Ф. Русової, асистента Л. В. Бачинського, помічника бібліотекаря Л. Ю. Биковського та лікарського помічника Ю. А. Гудзія. У кожному з них висвітлено окремі сторони складних процесів, які супроводжували становлення вищого навчального закладу.

Врешті, окрему групу спогадів складають доробки студентів, які навчалися на різних факультетах Кам'янець-Подільського державного українського університету. У роздумах П. Білона можна ознайомитись із спостереженнями молоді, яка вирішила присвятити своє життя служінню рідній Вітчизні, і принципово вирішила отримати вищу освіту у стінах національного університету.

Важливими сюжетними лініями вирізняється праця Б. Сивенка. Автор досить скрупульозно аналізує становлення студентського самоврядування в університеті, показуючи внутрішню ідейну боротьбу між різними групами та ідеологічними течіями. Крім того, спогадам Б. Сивенка властива виправдана

концентрація уваги на проблемі зайнятості кам'янецького студентства у налагодженні роботи різних державних установ та організацій і їхній участі у заходах, спрямованих на зміцнення Української Народної Республіки.

Таким чином, мемуарна література про становлення та діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету вочевидь має прислужитися дослідникам об'єктивному вивченню тих процесів, що відбувалися як в самій вищій школі, так і цілому комплексі проблем, які доводилось розв'язувати органам державної влади спільно з професорсько-викладацькою корпорацією з організації національної системи освіти.

У 2016 р. з нагоди 110-ої річниці подільського товариства «Просвіта» на базі Центру дослідження історії освіти Поділля була підготовлена монографія за авторством В. Адамського, Б. Крищука та Ю. Телячого ««Просвіти» Поділля в добу Директорії УНР (1918–1920): Дослідження. Документи. Матеріали» [2]. Актуальність обраної теми зумовлена насамперед важливістю вивчення культурно-просвітницьких організацій у зламний період вітчизняної історії як цілісного суспільного явища, невід'ємної складової частини національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Порушена проблема визначається потребою комплексного аналізу просвітницьких організацій, а також з'ясування загальних та особливих рис в культурно-освітній діяльності товариств «Просвіта» Подільського регіону.

Крім того, означена тема актуалізується необхідністю освоєння великого комплексу джерельного матеріалу, зокрема значного масиву архівних документів та різножанрових матеріалів, опублікованих на шпальтах центральних та регіональних часописів. Залучення цього ще донедавна маловідомого документального корпусу дозволяє повніше відтворити не тільки власне просвітницьку проблематику, але й інші важливі аспекти тодішнього суспільно-політичного життя Подільського краю.

Наступного року В. Адамським було підготовлене до друку науково-документальне видання «Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919–1920): Документи та матеріали» [3]. Пропоноване читачеві видання уводить до наукового обігу комплекс документів, які відображають діяльність інститутів Головноуповноваженого уряду УНР, що функціонували на завершальному етапі Української революції 1917–1921 рр. Відтак, сподіваємось, що збірник допоможе заповнити суттєву археографічну лакуну, пов'язану із висвітленням діяльності органів державної влади достатньо непростого періоду національного державотворення, позаяк у політичному відношенні українські структури були обмежені польською окупаційною владою, а в адміністративному – територією чотирьох повітів Подільської губернії та Старокостянтинівського – Волинської. Крім того, хочемо висловити надію, що документальне видання розширить наші пізнавальні практики щодо доби Директорії УНР загалом.

Лютнева революція 1917 р. детермінувала якісні зрушення в діяльності кооперативних структур Поділля. Цей процес був істотно поглиблений після утворення Центральної Ради, яка, окрім загальної підтримки демократичних перетворень, задекларувала необхідність боротьби за автономію України та перетворення росії у федеративну республіку. Нагальна потреба обговорити фахові та загальнополітичні питання спонукала найбільш авторитетні та вагомі

за своїм значенням кооперативні інституції, серед яких Губернська земська каса дрібного кредиту, Подільська спілка кредитних і ощадно-позичкових товариств, Вінницька та Кам'янецька інспекції дрібного кредиту при відділенні Державного банку та Вінницьке товариство гуртових закупівель, виступити з ініціативою скликати у Вінниці кооперативний форум, на який були запрошені практично усі кооперативні та споживчі товариства Подільської губернії. З'їзд відбувся 9–11 квітня 1917 р. за участі понад 200 делегатів. Організація та робота кооперативного форуму проаналізована у спеціальному виданні, яке вийшло у світ в 2017 р. [4].

З'їзд заслухав низку доповідей із актуальних питань політичного та кооперативного життя, які, як правило, викликали жваву дискусію. Найбільший резонанс на делегатів справили повідомлення М. Н. Ренненкампфа «Про права та обов'язки громадянина», О. М. Станевича «Про форми державного правління – монархізм чи республіка», Д. В. Марковича «Про українське питання» та ін. Не дивлячись на наявність різних позицій щодо майбутнього України, з'їзд одноголосно в своїх ухвалах підтримав ідею автономії України, із гарантуванням національним меншинам права на вільний розвиток, та перетворення росії у демократичну республіку.

Ухвалені на з'їзді рішення, не дивлячись на гостроту обговорення важливих питань, продемонстрували готовність української та єврейської груп рухатися спільно у напрямку збереження та розвитку революційних надбань. Вони консолідовано підтримали національні принципи побудови держави та визначилися у принциповому питанні щодо механізмів реалізації кардинальних змін на підставах закону і права.

Загалом доба Української революції 1917–1921 рр. виступає вкрай необхідним чинником для історичної легітимізації сучасної держави. А тому збереження минулого, формування історичної пам'яті й національної свідомості має спонукати усіх нас до збереження надбань революційного часу. Дослідження історико-культурної спадщини розширює простір наукового пошуку, органічно включає її у контекст сучасних світоглядних цінностей, формує у суспільній свідомості історичну пам'ять, яка сприяє збереженню всього комплексу знань, відтворенню справедливості, відновленню більш повної картини минулого, зокрема, через ознайомлення з комплексом документальних матеріалів.

З метою популяризації знань про історичні події 1917–1921 рр. на Хмельниччині започатковано видавничий проєкт «Джерела з історії Поділля», метою якого є інтегрування в єдину цілісність вагомого масиву суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-освітніх подій та явищ, що мали місце на теренах краю. Також достатньо актуальним залишається питання щодо повернення із забуття імен непересічних наших земляків, які своїми діяннями у різних царинах державотворчого життя на вічно уславили себе на скрижалях вітчизняної історії. Даний проєкт реалізується в рамках тісної співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування та науково-освітніх закладів.

У його рамках в 2017 р. побачило світ нове науково-документальне видання [5], в якому відображено розвиток революційних процесів на Поділлі

впродовж 1917 р. Переважну кількість документів уведено в науковий обіг уперше.

Своїми витоками просвітницький рух сягає 1868 р., коли у Львові відбувся Перший Загальний збір товариства. Він був зумовлений об'єктивною потребою національного поступу українства. За досить короткий час культурно-освітні організації зуміли вибудувати власні інститути просвітницької праці і вагомо виступити самостійним чинником суспільного життя. На початку XX ст. товариства «Просвіта» виникають у Наддніпрянській Україні, чому сприяли революційні події 1905–1907 рр. Просування національних гуманітарних проектів за умов бездержавного існування української нації відіграло неоціненну роль в громадсько-політичному житті краю, становленні громадянського суспільства та формуванні національної ідентичності.

Найбільшого впливу на державотворчі процеси в гуманітарній сфері товариства «Просвіта» досягли в добу Української революції 1917–1921 рр., початковий період якої уособлювався із структурами і діяльністю Центральної Ради. Історичний відрізок від березня 1917 р. по травень 1918 р. виступав одним із найскладніших та суперечливих у розвитку національної державності. Він увібрав у себе відчайдушну боротьбу за реалізацію засад автономного устрою України, подальшого унезалежнення її після проголошення Української Народної Республіки, відродження рідної мови, культури, школи, намагання сформувати національне військо та спроб реалізації багатьох інших ідей і проєктів державотворчого характеру. Усе це відбувалося за умов воєнного лихоліття, наростаючої анархії, достатньо гострої боротьби за владу репрезентантів різних політичних партій та провідників анархістського руху.

У виданій в 2018 р. на базі Центру новій монографічній праці ставилося за мету відстежити процес заснування та розвитку «Просвіт» Подільського краю в період Української Центральної Ради [6]. Дана проблематика не є новою в українській історіографії. Її осмисленням тривалий час займалися науковці з університетських центрів Поділля – Кам'янця-Подільського, Вінниці, Хмельницького та чільні представники фахової корпорації з місцевих історико-краєзнавчих осередків. За роки новітньої незалежності науковцями розроблено цілу низку проблем, які мають безпосереднє або опосередковане відношення до просвітницької теми.

Революційні процеси березня 1917 р. сприяли заснуванню просвітницьких організацій, які своїм основним завданням вбачали надання різної допомоги населенню на ниві культурно-освітніх справ. Своїм уконституюванням товариства «Просвіта» завдячують передусім проявам організаційних зусиль національно налаштованої інтелігенції. Саме вона виходила з ініціативами щодо створення просвітницьких осередків. Значну допомогу у відродженні громадських організацій надавали також кооперативні товариства, самоврядні органи краю, військові структури, представники духовенства та власне саме селянство.

Зрозуміло, що ефективній просвітницькій праці не вистачало фінансового ресурсу. В окремих регіонах просвітянам довелося долати непорозуміння серед власних жителів, які не завжди позитивно відгукувалися на просвітницькі ініціативи. Почасти не сприяла справі загальна політична ситуація, складовою якої була надмірна присутність військових та наростання

анархійних тенденцій восени 1917 р. Втім, і за цих умов просвітницьким товариствам Поділля вдавалося виконувати своє завдання, формуючи з жителів краю національно свідомих громадян.

У 2020 р. співробітником Центру В. Адамським була підготовлена ще одна праця, присвячена добі Директорії УНР [7]. За авторським задумом видання мало за мету продовжити знайомити ширшу читацьку аудиторію з функціонуванням інституту Головноуповноваженого уряду УНР шляхом оприлюднення епістолярних джерел, в яких міститься чимало унікальної інформації із забезпечення державотворчих процесів в Україні. Крім того, аналіз ділового, службового та приватного листування І. Огієнка дозволяє з'ясувати чимало важливих питань його діяльності на завершальному етапі визвольних змагань початку ХХ ст.

Інститут губернських комісарів виступав одним із центральних в системі органів державної влади на регіональному рівні після падіння самодержавства в росії у лютому 1917 р. Відтак він мав би стати предметом ґрунтовного аналізу, аби зрозуміти логіку трансформації владних структур за нових суспільно-політичних умов. Однак спеціальних праць підготовлено не було. Тому співробітники Центру актуалізували дану проблематику і в 2021 р. випустили у світ нове видання [8]. У ньому ставилося за мету дослідити становлення та функціонування інституту комісара у прифронтовій Подільській губернії в період з березня 1917 р. по травень 1918 р., тобто в добу Української Центральної Ради. При цьому автор не розглядав усіх аспектів цієї проблематики, а спробував зосередитися лише на тих питаннях, що безпосередньо або опосередковано впливали на призначення губернського комісара, затвердження його заступників та окремих зрізів функціонування апарату управління.

До 100-річного ювілею Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, який академічна спільнота відзначала у жовтні 2021 р., співробітниками закладу вищої освіти був підготовлений до друку спеціалізований інформаційний збірник [9]. У ньому подано історію та результати роботи структурних підрозділів щодо навчальної, наукової, методичної, організаційної, виховної діяльності в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії. Зокрема, окреслено основні віхи навчального закладу та специфіку професійної підготовки фахівців освітньої галузі.

Характеризуючи навчально-методичну роботу академії, автори зосередилися на функціонуванні навчального відділу, сектору виробничої практики, відділу внутрішнього забезпечення якості вищої освіти та методичного кабінету.

Науковий сегмент у діяльності академії представлений науковим відділом, спеціалізованою вченою радою, відділом аспірантури та докторантури і науково-видавничим відділом. Крім того, окремо охарактеризовані наукові школи та наукове товариство студентів, магістрантів, аспірантів, докторантів і молодих вчених.

Достатньо репрезентативно у виданні проаналізовано структурні підрозділи академії на рівні факультетів, в контексті чого представлено персональний склад кафедр. У цьому ж річищі подано специфіку діяльності бібліотеки академії, сконцентровано увагу на завданнях економічної служби

навчального закладу та проаналізовано інститути, які є дотичними до виховної роботи зі студентами.

У 2022 р. на базі Центру було підготовлене навчальне видання, присвячене Подільському церковному історико-археологічному товариству, що постало з реорганізованого у 1903 р. Єпархіального історико-статистичного комітету. Воно проіснувало до 1920 р., коли, за умов утвердження в краї радянської моделі державності, громадським інституціям, що не сповідували в усій своїй цілісності марксистсько-ленінську ідеологію, стало практично неможливо провадити будь-яку фахову працю [10].

Створення комітету, попри ідеологічні наміри офіційного духівництва використати інституцію для виховання народу в дусі «істинно-російського православ'я», мало неабияке значення для організації та координації краєзнавчих досліджень на теренах Подільського краю.

Подільське церковне історико-археологічне товариство за час своєї діяльності пройшло різні етапи становлення та розвитку. В імперську добу його репрезентанти, працюючи у дозволених цензурними органами межах, намагалися подати різнобічну інформацію про сакральні пам'ятки Подільського краю, сформувати і зберегти книжкові та архівні комплекси унікальних документальних матеріалів. Окремі зусилля докладалися до збереження та накопичення музейних фондів. У добу Української революції 1917–1921 рр. члени товариства доклали чимало зусиль для реалізації гуманітарних проєктів. За радянської влади громадська інституція змушена була припинити свою діяльність як така, що не вписувалась у канони марксистсько-ленінських ідеологічних настанов.

У 2023 р. світ побачило нове видання, присвячене освітній галузі за умов російсько-української війни [11]. У Книзі пам'яті «Освіта України в умовах війни (2022 р.) висвітлено наслідки пошкодження та руйнації окремих закладів освіти України в результаті повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. Подано інформацію про роботу Освітніх хабів Хмельниччини на допомогу внутрішньо переміщеним особам та іншим категоріям людей, зокрема дітей, яким потрібна культурно-освітня та психосоціальна допомога. У 2025 р. вийшов у світ наступний том цього видання [12].

Таким чином, за час свого існування співробітники Центру дослідження історії освіти Поділля зуміли розробити декілька важливих тем, що безпосередньо відносяться до історії нашого краю. Результати своєї праці вони оприлюднили у низці монографічних та науково-документальних видань, які, сподіваємось, стануть змістовним додатковим матеріалом для вчительського персоналу, студентства, загалом науково-освітніх працівників з підготовки різних заходів, спрямованих на пізнання історії рідного краю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кам'янець-Подільський державний український університет (1917–1921). Ювілейні спогади / упоряд. та авт. передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2015. 359 с.

2. Адамський В. Р., Крищук Б. С., Телячий Ю. В. «Просвіти» Поділля в добу Директорії УНР (1918–1920): Дослідження. Документи. Матеріали. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2016. 428 с.

3. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919–1920): Док. та мат. / упоряд., авт. передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2017. 494 с.
4. Адамський В. Р. Подільський кооперативний з'їзд (9–11 квітня 1917 р.). Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2017. 96 с.
5. Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Док. та мат. / упоряд., авт. передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. 847 с.
6. Адамський В. Р. «Просвіти» Поділля в добу Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дослідження. Документи. Матеріали. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2018. 478 с.
7. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919–1920): Листування / упоряд., авт. передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2020. 516 с.
8. Адамський В. Р. Подільський губернський комісар (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дослідження. Документи. Матеріали. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2021. 275 с.
9. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія: історія 100-літнього поступу: інформаційний збірник / укладачі: І. Шоробура, О. Галус, Б. Крищук, В. Адамський. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2021. 182 с.
10. Адамський В. Р. Подільське церковне історико-археологічне товариство у документах доби: Навчальний посібник. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2022. 214 с.
11. Освіта в умовах війни (2022 р.): книга пам'яті / укладачі: І. Шоробура, О. Галус, Б. Крищук, В. Адамський, В. Островий, Н. Підгурська. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2023. 131 с.
12. Освіта України в умовах війни (2022–2024 рр.): книга пам'яті / укладачі: І. Шоробура, О. Галус, Б. Крищук, В. Адамський, М. Бочуля, Р. Мазур. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2025. 179 с.